

COLIVIA EULUI: EGOISMUL TATĂLUI ȘI FIULUI ÎN „UMILIȚI ȘI OBIDIȚI” DE F. M. DOSTOIEVSKI

Autor: Simona Ursache | 30 septembrie 2025

Publicat în anul 1861, al patrulea roman al lui F. M. Dostoievski, „Umiliți și obidiți”, este o operă densă, ce tratează dimensiunea tragică a dragostei neîmplinite, oferind totodată o analiză psihologică a dinamicii care îi stă la bază și o animă. Fundamentul acestui fir tematic principal – precum și, după cum voi arăta în continuarea eseului, al majorității temelor și interacțiunilor dintre personaje – este ideea egoismului. Acest aspect se datorează faptului că, așa cum ne-a obișnuit Dostoievski în arhitectura operelor sale, „Umiliți și obidiți” are dimensiunea unui roman de idei. În cazul romancierului rus, acest lucru se traduce prin modul în care cel puțin unul dintre personajele principale pare *posedat* de o convingere stranie, în jurul căreia clădește un întreg sistem filosofic. Evenimentele descrise în roman nu numai că gravitează în jurul temei egoismului, ci chiar încearcă să ofere un răspuns la marea întrebare formulată de ideologul romanului, asupra căruia mă voi apleca cu precădere în continuare: este egoismul însăși „legea vieții”? Și, dacă răspunsul ar fi afirmativ, cum ar trebui să ne raportăm la un asemenea principiu, care riscă să desființeze veridicitatea sistemelor noastre morale?

Structura romanului urmează firul mai multor istorii personale, unite de perspectiva naratorului la persoana întâi. Acest aspect se poate asemăna vizual cu albia unui râu, din care se bifurcă pârâie de dimensiuni diferite. Deoarece tipurile de egoism întruchipate de personajele romanului sunt prea numeroase pentru a putea fi analizate pe larg în cadrul acestui text, am ales să mă opresc asupra a două figuri centrale: tatăl și fiul. Este vorba despre Alioșa și tatăl său, Piotr Alexandrovici Valkovski, personalități aparent antitetice, care însă, la o privire mai atentă, împărtășesc o structură sufletească asemănătoare.

Înainte de a intra în miezul subiectului, voi încetini pentru o clipă ritmul analizei, pentru a oferi mai mult context și pentru a descrie pe scurt un personaj considerat de critici

drept prototipul celebrului prinț Mâșkin, protagonistul romanului „Idiotul” (1869). Pentru Dostoievski, Mâșkin a fost încercarea de a portretiza „tipologia mântuitorului”, sau, cum mai este numită, „tipul Iisus”. Acest personaj cu structură psihologic-angelică i-a creat însă mari dificultăți autorului. În „Umiliți și obidiți”, prin Alioșa – și mai ales prin incapacitatea acestuia de a-și manifesta hotărât voința – Dostoievski experimentează pentru prima dată filonul moral-volitiv care avea să fie dezvoltat ulterior în figura prințului Mâșkin.

Prințul Aleksei Petrovici Valkovski, în vârstă de 22 de ani, păstrează încă trăsături adolescentine: înalt, blond, slab și palid, el îi cucerește pe toți prin candoarea copilărească. Blând și încrezător – poate mai degrabă credul –, entuziast și sincer până la limita comicului absurd, Alioșa pare definit mai degrabă de o *lipsă* decât de principii pozitive. Această absență – inocența privirii sale, care nu pare să cunoască răul – îl diferențiază de semenii săi. Întreg romanul pare construit tocmai pentru a convinge cititorul de semnificația profundă a acestei inocențe.

Un astfel de personaj ridică inevitabil întrebări despre natura binelui: poate fi acesta dedus doar prin contrast? Este lumina doar absența întunericului sau, dimpotrivă, o realitate de sine stătătoare, independentă de comparații? Așa cum am menționat, autorul pare să inoculeze, prin repetiție, ideea nevinovăției și a caracterului angelic al lui Alioșa. Totuși, consecințele faptelor sale intră în contradicție flagrantă cu intențiile sale nevinovate.

Dincolo de un anumit element patetic, specific romantismului târziu și prezent mai ales în romanele de tinerețe ale lui Dostoievski, merită remarcat felul în care aproape toate personajele îi găsesc scuze lui Aleksei. Lipsa de asumare a responsabilității, deficitul de caracter, firea impresionabilă și ușuratică, neseriozitatea, infidelitatea și schimbările frecvente de opinie îi sunt trecute cu vederea de dragul inocenței sale irezistibile. Pradă unei exaltări contagioase, de care se ferește să se desprindă, Alioșa apare ca o substanță perpetuu maleabilă, incapabilă să se fixeze într-o formă stabilă, susceptibilă de a fi perfecționată. De aici se naște întrebarea firească: este Alioșa cu adevărat nevinovat, un „vinovat fără vină” sau, dimpotrivă, cu totul altceva?

În spiritul zicalei „pomul se cunoaște după roade”, consider că intenția este secundară consecințelor. Dacă analizăm așa-zisele bune intenții ale lui Alioșa, descoperim nu o puritate virtuoasă și admirabilă, ci o imaturitate profundă, întreținută de cei care îl iubesc. Încercând să-l protejeze, aceștia justifică și mențin un tip de comportament ce lasă în urmă dezastre ireparabile. Superficialitatea lui Aleksei se vede mai ales în incapacitatea de a-și transforma căința în altceva decât o jale sterilă. În același timp, el refuză orice înfrânare sau schimbare, pretextând că va fi, oricum, iertat.

Din punct de vedere moral, a greși cu bună știință, mizând pe iertarea celui rănit, nu pare a fi cea mai bună strategie pentru atingerea virtuții. Se ridică astfel câteva

Întrebări: în ce fel se îndepărtează prințul de idealul nevinovăției? Și în ce măsură caracterul lui Alioșa se apropie mai degrabă de o formă de egoism infantil?

Pentru a schița câteva răspunsuri, pornesc de la ideea că lipsa gândirii negative nu este suficientă pentru a defini bunătatea unui om. Alioșa pare construit astfel încât să fie *incapabil* să facă rău în mod conștient. Totuși, virtuțile sale aparente provin mai curând dintr-o lipsă – o *infirmitate morală*. El nu poate minți sau ascunde adevărul (deși, surprinzător, manifestă uneori abilități vagi de manipulare), la fel cum nu se poate feri de seducție și de aventuri amoroase pasagere. Această trăsătură este opusul virtuții, care presupune capacitatea de a alege binele în ciuda posibilității de a face răul.

Alioșa caută, dimpotrivă, o stare de exaltare perpetuă – tot o formă de plăcere –, ceea ce îl transformă într-un amestec straniu de idealist și hedonist. În privința egoismului său, naratorul oferă chiar el o cheie de interpretare, numindu-l „egoist naiv” într-un moment-cheie al romanului: prințul își părăsește iubita pentru o altă femeie, apoi cere mângâiere chiar de la cea pe care tocmai o zdrobise sufletește. Slăbiciunea de caracter îl face incapabil să îndure până și suferința auto-provocată; aleargă de la un prieten la altul pentru alinare și se arată uimit, aproape nedumerit, atunci când este judecat de ceilalți.

Naivitatea lui Alioșa contrastează puternic cu caracterul tatălui său, Piotr Alexandrovici Valkovski. Personaj fascinant, definit de un egoism atroce, dar asumat, el emană o franchețe aproape nobilă. Își rezumă concepția despre existență astfel: „Numai propria mea personalitate nu este absurditate, adică eu însumi. Totul e făcut pentru mine și lumea toată există numai pentru mine.” Prin acest principiu (anti-)moral, Piotr Valkovski se dovedește a fi chiar ideologul despre care am vorbit în introducerea eseului, atunci când descriam arhitectura romanului dostoevskian. Afirmatia lui, urmată de o apologie a iubirii de sine și pusă în contrast cu ipocrizia morală a omului virtuos, face din „Umiliți și obidiți” un roman de idei ce explorează, în straturi multiple, problema veche și adâncă a egoismului uman. Piotr Valkovski este, fără îndoială, un personaj magistral, prin care Dostoevski oferă forță cvasi-titanică unor idei întunecate, cu care el însuși se afla într-un conflict fără soluție clară.

La o privire atentă, prințul construiește o logică paradoxală: într-o lume unde cel mai virtuos om este, de fapt, cel mai depravat și orb față de realitate din pricina ipocriziei sale, el – prințul – se consideră cea mai morală dintre ființe, tocmai pentru că nu pretinde a fi altceva decât un egoist. În propriile cuvinte: „Sunt dinainte convins că la baza tuturor virtuților omenești se află egoismul cel mai feroce! Și, cu cât o faptă pare a implica mai multe virtuți, cu atât mai mult egoism se ascunde într-însa. Iubește-te pe tine însuși, iată o maximă pe care o accept.”

Forța acestui argument, greu de combătut rațional, provine dintr-o intuiție biologic-naturalistă: la nivel cerebral, omul este condiționat să evite durerea și să caute plăcerea. Această lege fundamentală a biologiei umbrește pretențiile de moralitate, reduse astfel

la simple constructe menite să justifice înlocuirea unor plăceri condamnabile social cu altele mai rafinate și mai insidioase. Este ceea ce psihologia numește proiecție, vizibilă în sadismul cotidian, parte a umbrei personale și colective. O ilustrare convingătoare a acestui mecanism apare și în romanul „Galben de Crome” al lui Aldous Huxley, unde citim: „Să poți face rău și să-i spui «indignare dreaptă» – acesta este luxul psihologic absolut, cel mai subtil răsfăț moral.”

Care este, așadar, eroarea din gândirea lui Piotr Aleksandrovici Valkovski? Ea nu constă în recunoașterea existenței egoismului uman – care se ascunde adesea în spatele unei cruzimi ipocrite –, ci în confuzia deliberată a planurilor. Ca ființă capabilă de autorefecție și proiecție în viitor, omul nu trăiește ca o simplă entitate biologică, o rotiță într-un mecanism determinist mânat de libido, fie el reprimat sau defulat. Dimpotrivă, oamenii trăiesc ca și cum ar avea liber arbitru, ca și cum faptele lor ar conta, purtând o încărcătură morală, ghidată de responsabilitate intersubiectivă.

În plus, sistemele de valori sunt o realitate exclusiv umană, care acoperă și ordonează factualitatea pură asemenea unei mănuși. Oamenii au nevoie de o aliniere interioară, specifică autenticității, unde impulsul, gândul, cuvântul și fapta se află în acord. Dar a propune egoismul drept unic principiu al acțiunilor umane, în numele unei „sincerități absolute”, nu este autenticitate, ci mai degrabă o proiecție megalomană. Ea trădează logica unor personalități cu tulburări antisociale, incapabile de empatie și, mai ales, de compasiune față de semenii.

În lumina acestei analize, Alioșa și Piotr Valkovski întruchipează două personaje profund antinomice: unul își ascunde egoismul sub masca candoarei și a naivității, iar celălalt îl afișează deschis, printr-un cinism rece și calculat – profund machiavelic. Fiecare pare a fi reversul celuilalt, atât din punct de vedere temperamental și social, cât și în privința intențiilor și a asumării propriilor fapte. Totuși, amândoi rămân prizonieri în colivia propriei centrări de sine, din care cu greu ar putea evada.

Lipsa de libertate interioară se manifestă diferit la fiecare, dar într-o anumită măsură putem spune că egoismul tatălui a contaminat libertatea fiului. Din punct de vedere psihologic, dezvoltarea la umbra unui părinte narcisic nu poate decât să ducă la involuție – un aspect pe care Dostoievski, deși a scris înainte ca psihologia să se constituie ca știință, l-a intuit cu o acuratețe extraordinară.

Celula interioară a lui Valkovski-tatăl este dată de structura sa dizarmonică de personalitate, care îl face incapabil să experimenteze întreg spectrul emoțiilor umane – să poată spune cu adevărat că „nimic din ce e omenesc nu îi este străin”. Această carență, dublată de o conștiință de sine distorsionată, se manifestă printr-un reducționism proiectat: el vede lumea doar prin filtrul propriilor motivații egocentrice. Deși este convins că duce o viață autentică – ba chiar că se numără printre puținii oameni care o fac cu adevărat –, această credință scoate la iveală fragilitatea însăși a

autenticității. Privirea lui, limitată de egocentrism, devine firul său fatal.

Fiul, la rândul său, trăiește împrejmuț sufletește de o formă de egoism cu multiple valențe. Dincolo de infantilismul psihologic discutat anterior, Alioșa suferă moral de o *paralizie a voinței* (akrasia). Aristotel o descria drept „ignoranță în act”: faptul de a ști ce este bine, dar de a nu mai avea adevărul prezent în conștiință. La Alioșa, aceasta se suprapune peste lipsa de aliniere interioară proprie autenticității. Sinceritatea sa copilărească, percepută de cei din jur, se dovedește doar o aparență. În adânc, el nu crede cu adevărat ceea ce spune, nu spune cu adevărat ceea ce crede și, probabil ca urmare a educației primite, nu aude vocea autorității interioare a propriului Sine – acea Conștiință care rostește, inclusiv în faptă, adevărul despre bine și rău.

Astfel, prin tată și fiu, Dostoievski nu doar radiografiază două forme de egoism, ci ridică întrebarea fundamentală: cât din viața fiecăruia dintre noi se sprijină pe același principiu? În măsura în care recunoaștem că un „miez egoist” se află ascuns în adâncul fiecărui suflet, romanul ne obligă nu doar să judecăm personajele, ci să ne judecăm pe noi înșine.

Imagine: Vladimir Makovsky – Visiting a poor people (1874); Sursa: WikiArt